

MARÍA JOSÉ MURGUI  
JOSÉ R. RUIZ TAMARIT  
ANTONIO CUBEL

## *Un nou diagnòstic per als mals de l'economia valenciana*

### 1. INTRODUCCIÓ

Si mirem cap enrere, seixanta anys d'evolució econòmica al País Valencià sense comparar-nos amb ningú, observarem un èxit econòmic rotund reflectit en les dades següents: una taxa mitjana anual de creixement del PIB per càpita del 2,4 %, i un nivell de renda per càpita real que es multiplica per quatre. Si ens comparem, l'èxit o fracàs és relatiu, doncs la renda per càpita espanyola ha crescut una taxa mitjana anual un quart de punt per damunt de la valenciana. Aquesta diferència és suficient per a provocar un endarreriment i situar-nos, el 2018, un 12 % per davall del nivell mitjà de la renda per càpita espanyola. Si inspeccionem la productivitat del treball descobrirem un nivell deficitari persistent respecte a Espanya, però unes taxes mitjanes anuals de creixement similars: 2,6 % i 2,5 % respectivament.

María José Murgui García, José Ramon Ruiz Tamarit i Antoni F. Cubel Montesinos son professors del Departament d'Anàlisi Econòmica de la Universitat de València. José R. Ruiz és també membre de l'Institut de Recherches Économiques et Sociales (IRES) de la Université Catholique de Louvain (Bèlgica). Tots ells son membres de l'EconLab de la Fundació Nexè

Els autors agraeixen l'ajuda financera del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades, del FEDER i de l'Agencia Estatal d'Investigació, PGC2018-095821-B-I00; l'ajuda dels Belgian Research Programmes ARC on Sustainability; l'ajuda financera del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades projectes ECO2016-76818-C3-3-P i PID2019-107161GB-C32, i l'ajuda financera de la Generalitat Valenciana, PROMETEO/2020/083

Tot plegat ens preguntem com es pot explicar aquest patró de comportament i si són sostenibles aquests valors del creixement econòmic en el futur a mitjà i llarg termini.

Durant aquest llarg període, l'economia valenciana ha estat caracteritzada primer com essencialment agrària (Fuster, 1962), per a posteriorment convertir-se en una economia industrial avançada (Lluch, 1976) i, finalment, derivar cap a la terciarització postindustrial (Soler Marco, 2009; Ariño Villarroja i García Pilán, 2018). Tanmateix, basant-nos en el nostre propi treball (Ruiz Tamarit *et al.*, 2021), el diagnòstic que fem s'allunya de la casuística anterior perquè deixa de banda els sectors productius i se centra en el factor acumulatiu que fa de motor del sistema econòmic. Nosaltres interpretem que la pauta de creixement a llarg termini que ha marcat l'evolució a nivell agregat de l'economia valenciana és la d'una economia on la producció final es basa en l'ús intensiu del seu capital natural.

La quantitat de natura que sota la forma de capital natural apareix vinculada a l'activitat productiva valenciana és molt gran. Aquesta intensitat d'ús dels béns i serveis que presten els actius mediambientals sobresurt també en relació amb altres economies del nostre entorn més pròxim. Hem pogut comprovar que són molts els components del capital natural valencià que s'utilitzen directament com a *inputs* productius, però també que el mateix capital els fa servir com embornal on s'abocuen els subproductes de tanta activitat econòmica. Tot açò té un impacte directe en les quantitats disponibles de recursos naturals i en la qualitat del medi ambient. Tanmateix, no es tracta de si el País Valencià disposa d'una major o menor dotació d'actius mediambientals que les altres economies. Es tracta de si la nostra economia fa un ús més o menys intensiu dels béns i serveis que posen al seu abast el conjunt d'elements que conformen el capital natural.

## 2. EL PRINCIPI DE DEPREDACIÓ

Les dades mostren com un atribut de l'economia valenciana l'elevada intensitat d'ús del capital natural en tots els sectors productius que la caracteritzen. És per això que postulem en primer lloc que el creixement de l'economia valenciana s'ha sustentat en l'explotació del seu capital natural. Explotació dels recursos hídrics i dels recursos minerals no metàl·lics, obtenció d'energia a partir de fonts no renovables, distints usos econòmics del sòl i multiplicació de les superfícies artificials, urbanització de baixa densitat que transforma el territori i degrada el paisatge, generació de residus contaminants i emissions de gasos d'efecte d'hivernacle, aprofitament màxim del confort climàtic que gaudeix el País Valencià, i ocupació massiva d'una ampla franja de la costa valenciana. Així és com es manifesten les principals formes d'ús del capital natural per part del sistema econòmic valencià.



Però més enllà de concloure sobre l'elevada intensitat d'ús, queda pendent la qüestió del nivell d'eficiència amb què l'economia valenciana utilitza el seu capital natural. La resposta depèn de com es combinen els dos principals elements implicats. D'una banda les propietats que defineixen els béns com públics o privats, i de l'altra les decisions que prenen els agents econòmics pel que fa a la seua explotació.

L'ús del capital natural és majoritàriament una activitat rival, però només una part n'és d'ús exclusiu. És a dir, una gran quantitat dels recursos naturals, inclosos el paisatge i els dipòsits terrestres, marítics i atmosfèrics on s'acumulen les nostres emissions, juntament amb una qualitat mediambiental deteriorada per la contaminació local i l'escalfament global, són béns econòmics sotmesos a un règim d'explotació basat en el lliure accés i la rivalitat. Tot l'estoc de capital natural i els serveis mediambientals que s'utilitzen en les activitats de producció i consum tenen valor econòmic, però no tots tenen preu de mercat. Els mercats infravaloren el capital natural, i en els registres estadístics oficials o bé s'ignora per complet la seua comptabilització, o simplement s'hi dona un tracte marginal amb registres parcials desconnectats de la resta de la comptabilitat econòmica. El fet és que mentre una part del capital natural s'explota i s'intercanvia pels conductes reglats de l'economia de mercat, una altra no menys important ho fa al marge dels mercats, sense que se li impute un valor monetari que permeta mesurar el cost d'oportunitat real. En aquest darrer cas, com que es tracta principalment de factors de producció als quals els agents econòmics accedeixen sense haver d'assumir el cost complet, els beneficis socials que s'originen en les decisions individuals que tracten de preservar el capital natural seran aprofitats individualment per tercers. Quan els agents econòmics rivalitzen per beneficiar-se de l'explotació d'un actiu mediambiental no exclusiu, tots tenen incentiu per a obtenir el benefici màxim al més ràpid possible.

En això consisteix bàsicament el principi de depredació del capital natural, en arribar i servir-se, especialment si és un bé escàs i rival perquè llavors guanya importància la promptitud de les accions predatories individuals. Segons les estimacions fetes en l'àmbit internacional sobre ús gratuït de serveis del capital natural per part de les empreses, es pot afirmar que la major part dels costos ocults correspon a emissions de gasos d'efecte d'hivernacle (38 %), seguit per l'ús de l'aigua (25 %), l'ús de terres (24 %), la contaminació de l'aire (7 %), la contaminació de l'aigua i el sòl (5 %), i el dipòsit de residus (1 %). El lliure accés als béns i serveis que proporcionen els actius mediambientals és la causa d'una ineficiència assignativa que es pot qualificar de sistèmica. Doncs resulta que el creixement econòmic valencià de les darreres dècades s'ha estat nodrint, en gran part, d'aquest flux gratuït

que intervé com a factor necessari en la producció i com a bé de consum complementari del qual depèn l'oferta. En l'economia valenciana s'han estat prenent decisions individuals que porten a la sobreexplotació de la base econòmica sobre la qual s'assenta el seu creixement. Açò la converteix en una economia predadora que extrau i degrada per damunt dels nivells socialment òptims. Malauradament, la sobreexplotació del capital natural posa en perill la continuïtat del creixement, el benestar i la riquesa de les generacions futures.

### 3. MALEDICCIÓ O BENEDICCIÓ DEL CAPITAL NATURAL?

No obstant això, la depredació no és un fenomen inherent a les economies que tenen el capital natural com motor principal del creixement econòmic sostingut. Quan els serveis dels actius mediambientals que s'utilitzen com *inputs* en la producció de béns finals són rivals i exclusius, desapareixen els incentius per a depredar la riquesa natural del país. I quan el capital natural és un bé de lliure accés però no rival, és possible que les accions dels agents econòmics mai no arriben a excedir el llindar de la sobreexplotació. Així doncs, els indicadors de resultats en una economia que basa el seu creixement en l'explotació del capital natural poden ser bons o dolents depenent de la gestió que faça dels seus actius mediambientals. Si la gestió, pública o privada, no respecta el criteri d'eficiència intertemporal que n'impedeix la sobreexplotació, inevitablement convergirem en un escenari de depredació amb totes les seues conseqüències.

El problema de l'economia valenciana no és en cap cas el desaprofitament dels serveis que proporcionen els actius mediambientals, és més aviat un problema derivat de l'ombra d'ineficiència que hi planeja. Una situació que està provocada per la naturalesa de bé col·lectiu que comparteixen molts dels components del seu capital natural, i per una mancança institucional que tolera l'accés lliure als seus serveis (*open access*) sense haver d'assumir el cost real d'oportunitat (*free lunch*). L'economia valenciana pateix una versió extrema del fenomen de les externalitats negatives lligades a l'explotació dels recursos naturals. Un fenomen identificat com la vertadera causa de la sobreexplotació i que arrossega un clar risc d'esgotament. En les economies que basen l'activitat productiva en l'explotació del capital natural, la depredació representa una fallada de mercat que condueix a un equilibri descentralitzat ineficient. La ineficiència es manifesta en forma d'una dimensió excessiva de la producció amb relació al capital natural, i d'una evident sobreexplotació en relació amb el grau d'extracció o degradació compatible amb el creixement sostenible. El problema és greu perquè davant aquesta fallada del mercat, encara que durant un període més o menys llarg l'economia no regulada podria experi-

mentar taxes de creixement elevades, la gestió subòptima condemna el capital natural a l'acabament i provocarà el col·lapse de l'economia. Si no hi ha més remei, si s'arriba al deteriorament catastròfic dels actius mediambientals, es posa en perill l'objectiu de la perdurabilitat del creixement.

Cal recordar amb Frankel (2010) que la riquesa en recursos naturals és una arma de doble tall, amb beneficis i riscos, que per si mateix no garanteix un rendiment econòmic ni dolent ni excel·lent. I és en aquest context on ens plantejem el dubte raonable de saber si el País Valencià és víctima del que es coneix com la *maledicció del capital natural*, la qual ens condemna al fracàs econòmic, o si per contra, fent de la necessitat virtut, resulta que ha trobat el camí de l'èxit mitjançant el gaudi d'una suposada *benedicció del capital natural*.

Els estudis sobre creixement econòmic que tenen en compte el fet que les nacions són molt heterogènies quant a riquesa en recursos naturals, han indagat per veure si hi ha algun vincle entre la taxa de creixement i l'abundància de recursos naturals. Per a Sachs i Warner (2001), encara que molts dels que actualment són països rics es varen desenvolupar amb l'ajuda dels seus recursos naturals, l'evidència mostra que els països amb major riquesa en recursos naturals tendeixen a créixer més lentament que els altres. Tot apunta que hi ha una lògica comuna darrere les distintes explicacions d'aquesta maledicció: la lògica del desplaçament o expulsió. L'abundància de recursos naturals com a causa de l'expulsió d'activitats que promouen el creixement econòmic. D'una banda el desplaçament dels sectors de les manufactures comercialitzades que són els que més *spillovers* positius generen (*mal holandès*), la disminució de la inversió en capital humà, l'expulsió de l'emprenedoria i la innovació, i també la pèrdua de qualitat institucional. De l'altra, l'incentiu de la cerca de rendes i l'augment de la corrupció i la inestabilitat política. Tots aquests ingredients vinculats a l'abundància de capital natural hi contribueixen reduint l'eficiència amb què operen les economies i alentint el seu ritme de creixement.

A primera vista es podria pensar que la descripció que hem donat del procés de creixement de l'economia valenciana, amb l'aprofitament tan intensiu que fa del seu capital natural, la converteixen en candidata a patir un fracàs econòmic per haver contret la maledicció dels recursos naturals. Les deficiències del capital social, l'atonía del capital tecnològic i la debilitat del capital humà podrien interpretar-se com el resultat de l'efecte desplaçament. Però les coses no són tan simples com aparenten. En primer lloc perquè la majoria dels estudis que analitzen la intensitat dels recursos naturals en diferents països i destaquen la importància de l'efecte desplaçament, ho fan referint-se a la dependència del país respecte als recursos naturals

comercialitzables, i ho quantifiquen mesurant la participació del flux d'exportacions de productes primaris en el PIB. En alguns casos també es refereixen a l'estoc de riquesa en recursos naturals, i tracten de quantificar l'abundància mesurant les corresponents dotacions (Badeeb *et al.*, 2017). En segon lloc perquè en aquests mateixos estudis totes les mesures anteriors es computen agafant bàsicament recursos no renovables, com ara carburants fòssils i minerals, els quals s'intercanvien en els mercats internacionals mitjançant transaccions explícites. Finalment, perquè els estudis se solen centrar en recursos naturals que són béns econòmics sobre els quals hi ha hagut una atribució completa de drets de propietat, el que ha permès accedir al seu ús només a propietaris privats, a agents del sector públic i als autoritzats previ pagament del preu d'exclusivitat.

#### 4. LA TRAGÈDIA VALENCIANA

Com hem dit repetidament, l'economia valenciana basa el seu creixement en l'explotació intensiva del capital natural, però ni els recursos naturals comercialitzables tenen una participació significativa en les nostres exportacions, ni som una economia amb dotacions importants de combustibles i minerals no renovables. A més, una peculiaritat de l'economia valenciana és que molts dels béns i serveis que el capital natural proporciona al sistema econòmic, i que són utilitzats com *inputs* pels sectors de demanda final, són no exclusius.

Tot i que les mancances del capital social valencià són importants, no arriben a ser tan extremes com quan els poders de l'Estat vetllen només pels privilegis de les elits dominants, quan el sistema jurídic és arbitrari o quan hi ha un veritable risc d'expropiació. El sistema valencià de recerca i desenvolupament és raquític i descompensat, però es troba lluny de constituir un espai erm. Les debilitats associades al capital humà, que n'hi ha, entren dins la categoria de problemes amb solució manejable, tenint en compte que els dèficits que s'observen van acompanyats de sobrequalificació en el lloc de treball i d'exportació de mà d'obra qualificada en altres països més avançats. Les diferències que es donen en l'àmbit regional, a Espanya i a Europa, respecte a la correlació negativa entre la major intensitat dels recursos naturals i la menor taxa de creixement econòmic, és altament improbable que caiguen dins el camp d'acció dels mecanismes que expliquen la maledicció dels recursos naturals. El fenomen és més comú a països menys desenvolupats. A més, l'economia valenciana porta molt de temps registrant uns indicadors de renda per càpita i productivitat del treball que difícilment permetrien qualificar-la de fracàs econòmic. En definitiva, al País Valencià hi ha depredació, però no maledicció i, per descomptat, tampoc benedicció del capital natural.

El nostre diagnòstic dels problemes de l'economia valenciana i la qüestió del capital natural s'ajusta més al fenomen conegut com la *tragèdia dels béns col·lectius*, que afecta els components del capital natural de lliure accés. L'absència o imperfecta definició dels drets de propietat i la no exclusivitat estimulen la voracitat dels agents econòmics. En un context com el de la tragèdia dels béns col·lectius es promou la rapacitat i apareix l'incentiu a sobreexplotar el capital natural de manera persistent (Van der Ploeg, 2011). Tot i així, el capital natural valencià està configurat per elements de naturalesa molt diversa. Alguns components són rivals i exclusius, altres són no rivals i no exclusius, i encara una part important són rivals però no exclusius. En conseqüència, l'ús intensiu que fan els sectors econòmics valencians d'aquests béns i serveis del capital natural pels quals no assumeixen el vertader cost d'oportunitat, el que genera és un problema d'ineficiència en l'assignació dels recursos econòmics. Segons la magnitud de la sobreexplotació, aquesta ineficiència és una tragèdia perquè el nivell de productivitat del sistema econòmic en el seu conjunt se'n ressent. Tampoc ajuden a millorar el nostre diagnòstic els problemes i les deficiències detectats al País Valencià en l'àmbit de les infraestructures (capital públic), de la invenció i la innovació (capital tecnològic), dels sistemes formatiu i sanitari (capital humà) i de les institucions (capital social). És per això que la combinació de capital natural i depredació arriba a representar una amenaça per al creixement econòmic sostingut i sostenible.

##### 5. LES FEBLESES DEL SISTEMA ECONÒMIC

El territori del País Valencià és l'espai on opera un sistema econòmic-demogràfic-i-mediambiental considerat qualitativament perifèric i marginal tant en l'àmbit espanyol com en el conjunt de l'Europa Occidental. L'economia valenciana a mitjans del segle passat encara era una economia on l'agricultura representava aproximadament la meitat del producte interior brut (PIB) i de la població ocupada total. Després va agafar el camí d'una ràpida industrialització i, a mitjans de la dècada dels setanta, el sector industrial representava pràcticament un terç del PIB i de l'ocupació. Finalment, cap a la meitat dels anys noranta ja tenim una economia netament terciaritzada, doncs el sector serveis representa al voltant del 60 % tant del PIB com de l'ocupació. La progressiva ampliació del sector serveis no s'ha experimentat en els subsectors més avançats que atenen les necessitats de les empreses industrials, ni tampoc en els serveis públics. Al País Valencià, la terciarització descansa en un conjunt d'activitats relacionades amb el turisme (hostaleria i allotjament, restauració, viatges i transport, serveis culturals i recreatius), el comerç, la distribució i els serveis immobiliaris. Una dada molt significativa en

aquest sentit és que la construcció i el turisme han arribat a representar més d'una quarta part del PIB i de l'ocupació, i encara en l'actualitat se situen conjuntament per damunt del 20 % en tots dos indicadors. A més, l'estructura de l'empresa valenciana adopta de manera aclaparadora la condició jurídica de persones físiques i societats de responsabilitat limitada, i són les empreses sense assalariats les majoritàries en un teixit empresarial on no arriba al 5 % del total les que tenen deu o més assalariats.

Sobre aquestes característiques estructurals descansen els pilars de l'economia valenciana que, a hores d'ara, mostra un clar endarreriment respecte a les economies més dinàmiques del seu entorn espanyol i europeu. Tot i que la renda per càpita dels valencians sempre ha estat molt per sota de la mitjana europea, abans dels anys vuitanta era pràcticament equiparable a la mitjana espanyola, però l'empobriment relatiu dels valencians no ha deixat d'augmentar d'aleshores ençà. Darrere d'aquest fenomen s'amaga un significatiu i persistent dèficit de productivitat del factor treball, junt amb altres causes de tipus més conjuntural.

La majoria de les aproximacions a l'estudi de l'economia valenciana s'han fixat en aquesta debilitat i han recomanat de manera insistent actuar en diferents camps per tal d'estimular el creixement de la productivitat laboral. Uns demanen modificar la composició estructural de la producció orientant-la cap a activitats manufactureres generadores d'alt valor afegit. Altres se centren en la grandària de les empreses esperant que un canvi cap a empreses més grans, que aprofiten les economies d'escala, tinga un efecte positiu sobre la productivitat mitjana de l'economia. Uns altres, encara, troben que les palanques que mouen la productivitat s'han de posar en marxa a força de corregir el dèficit d'empreses tecnològicament avançades que inverteixen en R+D. Finalment, estan els que proposen dinamitzar la productivitat mitjançant un esforç inversor en educació que reduïsca el dèficit de capital humà detectat en la població activa valenciana.

Nosaltres considerem que de manera exògenament predeterminada, i en abstracte, no hi ha una estructura sectorial i una dimensió i tipologia empresarials òptimes, com tampoc hi ha uns factors de producció acumulatiu privilegiats que hagen d'arreplegar hegemonícament els esforços de l'activitat inversora. D'acord amb el nostre plantejament, s'han d'analitzar els distints motors del creixement per a caracteritzar l'economia en funció de la base de capital a partir de la qual es desplega el seu model de creixement.

En els apartats anteriors hem insistit en el fet que l'economia valenciana creix utilitzant intensivament els serveis dels seus actius mediambientals. Tot i que els resultats dels indicadors de creixement i benestar al llarg dels darrers seixanta anys



estan lluny de dibuixar una situació de fracàs econòmic, l'economia valenciana necessita sens dubte una transformació profunda. Una transformació que li permeta superar les dificultats que està trobant per a créixer al ritme al qual creixen les economies més puixants del seu voltant. L'economia valenciana no sols té un rendiment menor que altres economies d'Espanya i d'Europa, sinó que també obté uns resultats pitjors dels que podria obtindre encara mantenint la seua configuració dinàmica actual. L'element diferencial del creixement valencià es troba en l'explotació del capital natural. Tanmateix, una part important d'aquest capital proporciona béns i serveis que són rivals en el seu ús, però que els diferents sectors econòmics aconseguixen en règim d'accés lliure i pràcticament gratuït. El cas valencià és un cas típic de tragèdia predadora del capital natural. Així, depenent de l'escala d'actuació i de la permissivitat que es done a la depredació, atés el perill d'esgotament que comporta, es perfila en l'horitzó un futur amenaçat per la possibilitat real de col·lapse econòmic.

## 6. EL CAMÍ DEL REDREÇAMENT

Per a començar a redreçar la situació proposem dues grans línies d'acció política en àrees d'actuació complementaries. D'una banda, s'hauria d'intervindre sobre el model de creixement actualment vigent, amb mesures de regulació econòmica que interioritzen l'efecte extern negatiu associat al capital natural, eliminant així la fallada del mercat i la sobreexplotació que la caracteritza. Donada la naturalesa dels actius mediambientals en qüestió, no sembla que assignar drets de propietat privada siga una opció viable per a resoldre el problema. La tasca és pràcticament impossible perquè hauríem de poder definir perfectament la propietat, individual o comunal, d'una sèrie de béns i serveis desdibuixats, dispersos i transfronterers. Però hi ha alternatives factibles, la implementació de les quals pot modificar la trajectòria de l'equilibri dinàmic de l'economia. Mitjançant l'aprovació de normes d'obligatori compliment i la instauració d'impostos es podria aconseguir un *second-best* més a prop de l'òptim social, i amb un creixement més sostenible.

En aquest cas es tracta de buscar la millora en l'ús del capital natural mantenint l'actual model de creixement, però corregit i adaptat a les exigències d'eficiència en l'assignació de recursos econòmics. Mitjançant la regulació i la supervisió, establint controls i contrapesos, i modificant l'estructura de preus relatius amb incidència directa en el sistema d'incentius, l'economia valenciana pot acabar amb les ineficiències que la caracteritzen i allunyar l'amenaça de fracàs econòmic que actualment pesa sobre aquesta. Si volem desterrar definitivament la depredació i el comportament oportunista dels agents econòmics cal que els preus d'ús dels serveis del

capital natural reflectisquen el vertader cost d'oportunitat. Els impostos indirectes específics són l'instrument ideal per a satisfer aquesta necessitat particular, però no per ser evident resulta més senzill posar en marxa la maquinària fiscal.

Acabar amb la pràctica del *free lunch mediambiental* complementant els preus de mercat amb impostos fins arribar al cost d'oportunitat real representa un gran repte per a la política econòmica del govern. Tant és així que la *imposició verda* s'erigeix en garant de la consecució dels objectius d'eficiència, creixement i sostenibilitat. Però la societat no dona mostres d'estar disposada a acceptar sense reserves unes més elevades dosis de normativa regulatòria i pressió fiscal, dues mesures que xoquen frontalment amb el discurs que prediquen els *lobbies* econòmics més influents. Segons aquesta interpretació els impostos mediambientals estarien motivats per la voluntat confiscatòria del govern. Cal evitar-los, ens diuen, perquè distorsionen les accions dels agents privats, alteren l'equilibri dels mercats i generen problemes d'inseguretat jurídica.

D'altra banda, si volem convergir a les economies capdavanteres que gaudeixen de majors nivells de benestar, majors nivells de renda per càpita i taxes de creixement econòmic més elevades que la nostra, és probable que no siga suficient corregir els defectes de l'actual model de creixement. Tal vegada ens calga iniciar un procés de transformació gradual que vaja relegant a un segon plànol l'actual dependència respecte del capital natural. Si en el futur el País Valencià ha de créixer de manera òptima i sostenible recolzant-se sobre l'acumulació de capital humà i tecnològic, hem de preparar la transició articulant un pla que siga coherent i executable. No deixa de ser una obvietat reconèixer que per a moure'ns en aquest sentit calen dosis elevades d'inversió en formació, salut, coneixement i tecnologia, però la realitat valenciana ens obliga a ser més concrets i a identificar amb precisió les àrees d'actuació i els instruments de política econòmica adients.

La solució a curt i mitjà termini no és convertir el País Valencià en un líder tecnològic, ni dedicar recursos a fomentar indiscriminadament el capital humà de la població. D'entrada, sabem que el País Valencià no disposa d'un sistema d'investigació i ciència autòcton sòlid i equilibrat, que estiga en condicions de convertir-se en la base del seu model de creixement. A més, el nivell mitjà de capital humà entre la població activa valenciana es queda curt quan el comparem amb el de les economies que fan servir el capital humà per a impulsar el seu de creixement. Tot i així, no podem quedar-nos en recomanacions generals basades en una identificació poc precisa de les deficiències del nostre sistema econòmic, i cal que fem una anàlisi més selectiva que realment servisca a l'objectiu perseguit.

Hauríem de començar reconeixent que el nivell de qualificació dels treballadors és important per a la difusió del progrés tècnic. El nivell tecnològic efectivament incorporat al sistema econòmic i la productivitat total dels factors depenen del capital humà que ofereixen els treballadors amb relació als requeriments que calen per a una ràpida implementació de la tecnologia. Una inadequada dotació en capital humà del factor treball, tant per defecte com per excés, tindrà conseqüències durant els períodes transitoris en la velocitat de difusió, i en el llarg termini sobre els nivells d'eficiència aconseguits, però és poc probable que afecte la taxa de creixement sostingut de l'economia. Aquesta taxa de creixement, en una economia com la valenciana que no és un líder tecnològic, depèn del ritme al qual es desplaça la frontera tecnològica efectiva. No es pot perdre de vista que per sota de la frontera tecnològica teòrica que marquen els líders mundials, els processos d'adopció i de difusió als països seguidors són els que determinen les seues possibilitats de producció reals.

L'adopció és doncs un factor essencial per a incrementar la base tecnològica del model de creixement en economies com la valenciana. Ara bé, els treballadors bàsicament fan tasques operatives, mentre que són els empresaris els que duen a terme tasques de direcció i assignació de recursos, decidint quines tecnologies s'hi adopten, en quin moment i amb quina intensitat. Els treballadors simplement adapten les seues habilitats i capacitacions als requeriments que marca el lloc de treball al qual volen optar. En conseqüència, l'aplicació de mecanismes de mercat en els processos de contractació de la mà d'obra fa que, majoritàriament, el nivell de capital humà que porten incorporat els treballadors siga suficient per a la correcta execució de les seues obligacions laborals. En canvi, els nostres emprenedors, amb encerts i errades, determinen com de lluny ens situem de la senda de creixement que recorren els líders tecnològics. La baixa productivitat laboral que experimenta l'economia valenciana no està doncs determinada per una insuficient oferta de capital humà en mans dels treballadors, sinó que es deu al *matching* entre aquesta oferta i la demanda inherent a uns llocs de treball que no es caracteritzen per l'exigència de grans nivells de qualificació laboral. Amb tot, queda ara bastant clar quina és la importància de les decisions sobre l'adopció tecnològica. Una activitat que recau no en el conjunt de la població activa sinó en el grup dels empresaris i directius.

La veritat és que encara que estiguem limitats per a produir suficient coneixement científic, tècnic i organitzatiu d'excel·lència, no ho estem tant per a incrementar el nostre capital tecnològic imitant i copiant coneixement i idees d'avantguarda.

L'economia valenciana, malgrat la seua posició perifèrica i seguidora, pot accedir fàcilment als resultats de la investigació científica i de l'experiència en empreses líders, pot importar béns de capital que incorporen tecnologies sofisticades o pot comprar drets de patent. En qualsevol cas, si volem que l'estratègia de l'adopció ens conduïska en el futur al creixement basat en l'ús dels capitals tecnològic i humà, cal fomentar ara el dinamisme empresarial. Hauríem d'aconseguir que s'abandoni un model d'emprenedoria i gestió empresarial que no funciona com cal, i que representa una rèmora per al benestar social. L'empenta dels empresaris en l'adopció de noves tecnologies i la seua incorporació al teixit empresarial és necessària per a eliminar les barreres que han provocat l'endarreriment de l'economia valenciana. Per això, sense descuidar l'acumulació d'habilitats i capacitacions en el conjunt de la societat, s'hauria de promoure en particular el talent empresarial, augmentant la qualitat del capital humà específic dels emprenedors valencians. ☺

#### REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARIÑO VILLARROYA, A. (dir.) i P. GARCÍA PILÁN (coord.) (2018): *La sociedad valenciana en transformación (1975-2025)*, València, Publicacions de la Universitat de València i Institució Alfons el Magnànim - Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació.
- BADEEB, R. A., H. H. LEAN i J. CLARK (2017): «The evolution of the natural resource curse thesis: A critical literature survey», *Resources Policy* 51, pp. 123-134.
- FRANKEL, J. A. (2010). «The natural resource curse: a survey», NBER Working Paper No. 15836 (March). Cambridge, Massachusetts, EUA.
- FUSTER, J. (1962): *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62.
- LLUCH, E. (1976): *La via valenciana*, València, Eliseu Climent editor.
- RUIZ TAMARIT, J. R., M. J. MURGUI GARCÍA i A. F. CUBEL MONTESINOS (2021): *El model de creixement econòmic valencià*, Demos 14 Fulls de Recerca i Divulgació, València Fundació Nexe, Barcelona, Riurau Editors.
- SACHS, J. D. i A. M. WARNER (2001): The curse of national resources. *European Economic Review* 45, pp. 827-838.
- SOLER MARCO, V. (ed.) (2009): *Economía española y del País Valenciano*, Educació Materials 112, València, Publicacions de la Universitat de València.
- VAN DER PLOEG, F. (2011): «Natural Resources: Curse or Blessing?», *Journal of Economic Literature* 49 (2), pp. 366-420.